

קהלתי קרית לישובנה ההוללה. בית הכנסת המרכזי בליסבון, 2015 צילום: AP

עושה סדר

פרשנותו התנ"כית של מנהיג קהילת ליסבון מתאפיינת ברגישות גבוהה לענייני סדר ועריכה, ובשאלות העלאת ספקות כשיטת העיון הספרדי. מהדורה מדעית לפירושו לספר ירמיהו

/ כרמיאל כהן /

קרית לישובנה ההוללה, דואג ונחלה על מכות הארץ ההיא ותחלואיה אשר חלה ה' בה זה לה שלש שנים, כי הרביק ה' בה את הדבר וחללים רעים ונאמי מנים, חדשים גם ישנים, ותהי קהלתי הומיה וצועי קת, כי רבים אנחותיה ולבי דוי" (עמ' 660).

מגפות בפורטוגל בתקופה זו לא היו נדירות, והן נבעו מליקויים חמורים בהיגיינה הציבורית. אכן, התפרצויות המגפות בכפרים היו פחותות יחסית להתפרצותן בערים. עובדה זו באה לידי ביטוי, כפי שמראה קאפח, בפירושו של רבי יוסף חיון לפרק לה בירמיהו העוסק בבית הרכבים, שיונרב בן רכב אביהם ציווה אותם "לא תשתו יין אתם ובניכם עד עולם. ובית לא תבנו ודע לא תורעו וזכרם לא תטעו ולא יהיה לכם, כי באהלים תשבו כל ימיכם למען תחיו ימים רבים על פני האדמה אשר אתם גרים שם" (פסוקים 1-2).

בנוגע לציורי "באוהלים תשבו כל ימיכם" כותב רבי יוסף חיון: "מחוץ ליישוב המקומות, כמנהג הערביים גם היום". את הקשר בין קיום הציוריים להי בטחה "למען תחיו ימים רבים" הוא מבאר כך: "וזה כי שתיית היין ממית האדם קודם זמנו מצד החללים הרעים ונאמנים המתלדים ממנו. וכן הישיבה בתוך הערים - כי מצד הבנינים שבהם וגבהם יתעפש שם האויר, וכן מצד עפוש העיר וסרחוניה והצואות והשתנים. ובחוץ לעיר רחוק מאד הדבר בהפך, כי האויר שם נקי וצלול ואין שם עפוש".

כתיבתו של ר' יוסף חיון מתאפיינת, כדברי קאפח, "ברגישות גבוהה לעניינים של סדר ועריכה. הדבר בא לידי ביטוי הן בכתיבתו המאורגנת להי פליא, הן בהערותיו השונות ביחס לסידור הנבואות בתוך הספר". כך מבחין חיון בין הנבואות של ירמיהו עד סוף פרק מה, שהן נבואות על ישראל ויהודה, ובין הנבואות מפרק 15 עד סוף פרק 25, שהן נבואות על הגויים. בכלל הנבואות על ישראל ויהודה מבחין רבי יוסף חיון בקובץ של נבואות נחמה (פסוקים 1-24), לאחר רצף ארוך של נבואות תוכחה ופערנות.

משמעות פרשנית נודעת לאבחנות סדר ועריכה אלה, שרבי יוסף חיון מרבה לציין אותן. כך למשל, בספר ירמיהו מופיע פעמיים צמד פסוקים כמעט זהה. הפעם הראשונה בפרק 15 פסוקים יט-כ: "הנה סערת ה' חמה יצאה וסער מתחולל על ראש רשעים יחול. לא ישוב אף ה' עד עשתו ועד הקימו מזמות לבו באחרית הימים תתבוננו בה בינה". והפעם השנייה בפרק 16 פסוקים כג-כד: "הנה סערת ה' חמה יצאה וסער מתגורר על ראש רשעים יחול. לא ישוב אף ה' עד עשתו ועד הקימו מזמות לבו באחרית הימים תתבוננו בה". רד"ק הבין שצמד הפסוקים בפרק 15 כג מתאר את כיליון הרשעים בימות המשיח, ובפרק 16 כתב: "גם זו הפרשה עתידה, והיא כתובה למעלה, ושנה אותה עוד לחזק הענין, ויש ביניהם שינוי בקצת המילות". לדעתו פסוקים כמעט זהים עוסקים בעניין זהה, ונכפלו לחיזוק העניין.

לעומת זאת, ר' יוסף חיון פירש כל אחד מצמד הפסוקים באופן שונה לחלוטין, כך: "פרשתי הפסוקים שלמעלה (בפרק 15) שהם ייעוד רע, ייעוד את ישראל על חרבן בית ראשון, כי כן יחייב ענין הנבואות המצרנות להם, ואלה הפסוקים (בפרק 16) ראוי שיפורשו בייעוד טוב לימות המשיח, כפי ענין הנבואות המצרנות להם" (עמ' 455). לדע-

מלבד הפירוש לירמיהו כתב ר"י חיון פירושים לספרי מקרא נוספים, שרובם יצאו לאור במהדורות שונות, חלקם עדיין מצוי בכתבי יד וחלקם אינו מצוי בדינו כיום. קאפח עצמו פרסם עד כה את הפירוש לתהילים ואת הפירוש לעמוס. מהדירים אחרים (המפורטים במבוא) הוציאו עד כה פירושים לחמישה ספרים נוספים מתרי עשר, פירוש לספר יחזקאל ולמגילות אסתר ושיר השירים. הפירושים לישיעה, משלי ואיכה אינם מצויים בדינו, וישיעה ספרים מתרי עשר עדיין מחכים לגאולה. חיבורים נוספים שכתב ר' יוסף חיון הם: פירוש להפטרות שאינו מצוי בדינו, פירוש למסכת אבות שזכה לתפוצה רחבה, תשעה מאמרים על התורה שהודפסו, ותשובה הלכתית אחת שנתגלתה ופורסמה לפני כתשעים שנה.

בעיות היגיינה בעיר

את הפירוש לספר ירמיהו לא כתב ר"י חיון בעיי רו ליסבון, מחמת מגפת דבר שהייתה בעיר, כפי שהוא מתאר בהמשך לציטוט שבו פתחנו: "ותכל עבודתו יום שני ארבעה ימים לירח סיון ממאתים ועשרים ושש שנים אחר האלף החמישי ליצירה (1466), במתא איבורה ממלכות פורטוגאל, ואני נפרד מארצי ומולדתי ובית אבי, ומקהלתי קהלת

"ישתפח ויתפאר ויתרומם שמו של מלך מלכי המלכים ב"ה העוזר תמיד הבאים לשהר. ולי אני עבדו בן אמתו יוסף בן אברהם אוהבו ע"ה המכה ו' חיון נתן כח להחל ולכלות לפרש הספר הזה של ירמיהו נביאו ע"ה". דברים אלה כתב רבי יוסף חיון, מנהיג קהילת ליסבון שבפורטוגל במחצית השנייה של המאה ה-15, בסיום פירושו לספר ירמיהו.

לאחרונה הוציא לאור ד"ר יוחנן קאפח, מרצה לתנ"ך ודיקן אקדמי במכללת אורות, את פירושו של רבי יוסף חיון לספר ירמיהו. פירוש זה מצוי בכתב יד יחיד, הנמצא בספריית המוזיאון הבריטי בלונדון. כתב היד מכיל 232 דפים כתובים משני עבריהם, בכתב ספרדי קשה לקריאה, ושולי הדף פים עמוסים בהגהות ובהערות. על כל האוצר הזה השתלט קאפח באופן מרשים והנגיש ללומדים את הפירוש במהדורה בהירה וקריאה. הוא הקדים לחיבור מבוא מפורט בן חמישה פרקים, העוסק הן ברבי יוסף חיון בכלל (קורות חייו, יצירתו, שיטתו הפרשנית והגותו) הן בפירושו לספר ירמיהו (מהד ברו, אופן סידורו ותיאור כתב היד). שלושה גופים מכובדים חברו למיום החשוב: האיגוד העולמי למדעי היהדות, רשות המחקר של המכללה האקדמית הרצוג, וקרן הרב דוד משה ועמליה רוזן.

פירוש רבי יוסף חיון על ירמיהו

יוחנן קאפח
האיגוד העולמי
למדעי היהדות
ומאגנס, תשפ"ב,
עמ' 688

ד"ר עליזה לביא (58)
ח"כית לשעבר, יזמת חברתית
ויו"ר מועצת הקולנוע

צילום: אביטל הירש

"אמי העולה החדשה דיברה איתי בספרים"

יהודיות, מחקרים מהארץ ומחו"ל, הגות, פרשנות, ביוגרפיות וסיפורי חיים של דמויות שחזרו לארון הספרים היהודי. בצידם אוסף של סיי דורים חדשים ועתיקים ממקומות שונים בעולם, וכתבי יד שממתיינים מאחורי כל פריט וספר עומד סיפור. מעל שולחני מתנוססים חמשת ספריי ולצידם פניות והערות, תפילות, מנהגים וזיכרונות שנשלחו וימי צאו דרכם לספר הבא.

שיטת מיון הספרים מסודרים לפי נושאים ואהבות. במדפים שלי נשמר הסדר, ורק לאחרונה הבנות שלי מגלות בהם עניין וזה משמח. הספרייה הביתית הענפה באחריות אישי היקר. הבית שלנו הוא בית חי והספרים מפורדים ומתפוררים בו, ובמוצאי שבת זו חגיגה של ממש עם ספרי הנ"כדים והילדים וכל מה שנשלף מהמדפים. לרוב ספרות הקודש מוצאת את דרכה בחזרה למקום. פעם בכמה זמן הסדר חוזר, כמו לפני הצילום למדור.

תכולת הספרייה הספרייה המשפחתית היא תמונת מראה לבני הבית. אוסף ספרי קודש ופירושים, ספרות הקבלה, מחשבת ישראל והוגים מתפוצצות עמנו: הרש"ד הירש, הרב זקס, הבן איש חי, זיכרונות גליקל וכתבי יד אחרים מעולמן של נשים יהודיות. לצידם ספרות ושירה עברית, מחקרי ארץ ישראל, אומנות בינלאומית וספרות מחקרית במגדר ויהדות, בהיסטוריה היהודית ובתקשורת המונים. פעמים רבות אני מחד פשת ספרים בעקבות מחקריי, ומגלה שהם מחכים לי שנים בסבלנות בספרייה הביתית, כאילו יודעים שייקח לי זמן להגיע. ככה זה כשבן הזוג הוא תולעת ספרים. לאחרונה פירקנו את ספריית הוריי ונוספו ספרים אהובים, כולל כתבי יד בעברית-ביבליית של סבי מולא אברהם משיח ז"ל. וכמובן ספרי נועד וילדים, אלו שגדלתי עליהם ואלו של הדור הצעיר.

מדף קרוב ללב ספרים שאספתי בשלושים השנים האחרונות על נשים

תו יש לפרש את הפוסקים בהתאם להקשר שבו הם מופיעים. את צמד הפוסקים שבפרק כג, השייך לקובץ העוסק בפורענות, מפרש ר"י חיון כפסקי פורענות לישראל, ואילו את צמד הפוסקים שבפרק ל, השייך לקובץ העוסק בנחמה, הוא מפרש כפסקי פורענות לאומות העולם ונחמה לישראל. מיקום הנ"כ בואה בספר הוא גורם משמעותי בפירושה.

תלמידו של הרב קנפנטון

הפרק הארוך ביותר והמרכזי במבוא של קאפה הוא הפרק השלישי, העוסק בשיטתו הפרשנית של רבי יוסף חיון. פרק זה עוסק במקורותיו, בדרך עבודתו ובעקרונות שהנחו אותו בפרשנותו, ובהם שאילת שאלות והע" לאת ספקות, ביאור הכוונה הכוללת, הקרמות ושיטתיות בתיחום הנבואות.

בשני הנושאים הראשונים – שאילת שא"לות וביאור הכוונה הכוללת – ניכרת השפעתו של רבי יצחק קנפנטון, מייסד שיטת העיון הספרדי, שעל פי עדויות מן המאות ה-16 וה-17 היה רבו של רבי יוסף חיון. מתברר שר"י חיון למד מתודות אלה מדרכו של רבו לפרשנות התלמוד, ויישמן בפרשנות המקרא. מאפיין מרכזי בשיטתו הפרשנית של ר"י חיון, אליבא דקאפה, הוא הימנעותו מן השימוש במונח "כפל העניין במילות שונות", השכיח בפירושיהם של פרשנים שקדמו לו. לעומתם הוא השתדל לבאר עד תום את כל צלעות הפ"סוק המתפרש. גם בנושא זה ניכרת השפעתו של רבי יצחק קנפנטון, אשר כתב: "כלל גדול בעיון, שתדקדק הלשון היטב ותשתדל אם יש בו ייתור לשון או כפל עניין ואם יש חידוש בעניין ההוא או לא... והשתדל להוציא כל הלשון בענין שכל מלה וכל חלק ממנו יורה על דבר חדש שלא היה מובן מכל הקודם".

דיון נוסף, שקאפה מקדיש לו כ-12 עמודים במבואו, נוגע לתלמידיו של רבי יוסף חיון, ובעיקר השאלה המעניינת אם רבי יצחק אברבנאל, בן דורו הצעיר, היה תלמידו. קאפה מציג נקודות דמיון בין שני החכמים, לצד הבדלים ביניהם. הוא מציין שר"י אברבנאל נאל אינו מוכיח בכתביו את רבי יוסף חיון, גם לא כאשר הוא דן בנושא שיש עדות מפורשת שהוא שלח בעניינו שאלה לרבי יוסף חיון ואף קיבל תשובה ממנו. מסקנתו של קאפה היא שר"י חיון לא היה רבו של ר"י אברבנאל, וסביר להניח שר"י אברבנאל לא הכיר את כל כתביו, ואף אם הכירם לא הבחין בינם לבין פירושים אחרים שהיו לפניו.

ברכה גדולה ללומדים יש בהדרת כתבי רבותינו, אלה שמופריים יותר ואלה שמוכי רים פחות, ובמיוחד כאלה שלא נרפסו מעולם כמו הפירוש שלפנינו. יש להודות לר"ד יוחנן קאפה שנרתם למשימה נכבדה זו, ולשמוח על כוונת רשות המחקר של מכללת הרצוג והעיר מדר בראשה ר"ד עמוס גאולה להשלים הוצאת כל כתביו של רבי יוסף חיון לאור עולם. ●

על ארבעה ספרים

שהיא מעולם לא האמינה שאפשר לעשות אותו, אך היא מקבלת אותו".

ציפור אחוזת קסם

זלדה שניאורסון מיישקובסקי / עמוות זלדה, 2014
ספרי זלדה בהוצאות ישנות וחדשות קרובים לליבי. בישנים אני מוצאת אינטימיות ובחד דשים אני מתרגשת מהרלוונטיות של שיריה למציאות חיינו המורכבת, ומדרכם של היוזמים להחזיר את שירי זלדה לכאן ולעכשיו. "אין לי קיים בלי הברקים והקולות ששמעתי בסיני".

גיטו רומא: תמונות מן העבר

אטיליו מילאנו / תרגום: דינה מילאנו / מעריב, 1992
בעקבות שאלות אמוניות ומצוקה שטלטלו את עולמי יצאתי למצוא תשובה. הבעירה שאחזה בי לא נתנה לי מנוח והובילה לתחושה של ידע קרום שעלה בי, גם אם לא סיפרו לי עליו קודם. במסע המתמשך חוצה היבשות והזמנים בעקבות תפילות הנשים, אני חוזרת תמיד אל יהדות איטליה וליסטר רה של קהילת יהודי רומא העתיקה והמשגשגת. קהילה שנכלאה וחומה סביבה, ושלה תפקיד מרכזי בפענוח מחקריי.

עניין היהודים: ספרי יומן 1895-1898

תיאודור הרצל / מוסד ביאליק, 1997
הרצל היה אמן המילה הכתובה, וכתב מחזות וספרים. ביומניו השאיר לנו צידה והמלצות לדרך הארוכה, הפתלתלה והמאתגרת לחברת מופת. הוא הכיר היטב את הנפשות הפועלות וצפה את הבאות: "הכנסת היהודים תחת כובע אחד תהיה עבודת פרך נוראה, אף על פי שלכל אחד מהם יש ראש, או אולי דווקא משום כך".

חזל קטן

קלאודיה פיניירו / תרגום: יוסי טל / תשענ"ט, 2016
כשהגעוגע לאימא, מרים משיח ז"ל, גובר, אני מוצאת פינה שקטה ופוחתת באקראי את הספר. אימא אהבה לשוחח באמצעות ספרים וסרטים. העולה החדשה שחזרה בתשובה התקשתה להתמודד עם הצברית הנוססת. בדרך כה ידעה לדבר איתי בספרים. הכישרון הסיפורי הנפלא של קלאודיה פיניירו מאפשר לי להמשיך את השיחה שנקטעה. "מהו הגבול האחרון שאם יכולה לחצות, עד לאן היא יכולה להגיע מתוך אמונה שהיא מיטיבה עם הבן שלה? מהו הרב"

תשובות // 1. מצוות דרבנן / 2. הפעמון / 3. מחרזות יהלומים, בסיפור "המחרוזת" / 4. מיני ברוזים / 5. מספר פריק / 6. הכותל המערבי, במלחמת ששת הימים / 7. קאפרי / 8. אסתרנה טרטמן, ששם נעוריה הוא שבתאי / 9. איסלאם / 10. האדם הסביר / 11. הגליל המערבי